

EEN WONDERBAARLIJK POLITICUS

Hubert Smeets

*Een wonderbaarlijk
politicus*

Hans van Mierlo, 1931-2010

2021

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (www.fondsbjp.nl), Stichting Democratie en Media en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Democracy & Media
Foundation **Stichting**
Democratie & Media

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

Copyright © 2021 Hubert Smeets
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagfoto © Thomas Schlijper
Foto auteur Sacha de Boer
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Abbringh, Groningen
ISBN 978 94 031 1421 7
NUR 681

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

- Voorwoord* 9
Een half mensenleven op de politieke Bühne
- 1 *Valse start* 13
Bankierskind in crisistijd
- 2 *Oorlogsjongen* 22
Vormende jaren van een 'prinsje'
- 3 *Heimwee naar Breda* 30
Eenzame puberteit in het internaat
- 4 *Stille renegaat* 37
Student in Nijmegen, dolend in Frankrijk
- 5 *Een nieuwe wereld* 53
Bevrijd in Amsterdam
- 6 *Tolk in een gekkenhuis* 71
Het draagvlak van D66
- 7 *Patriciër met mediamacht* 86
Het verkiezingswonder van 1967
- 8 *On-Nederlands* 93
Ideeën van een politieke inbreker
- 9 *Surfen op progressieve golven* 104
Het revolutiejaar 1968

- 10 *Verzwolgen door het Binnenhof* 113
De politiek wordt persoonlijk
- 11 *Van flirten komt verraad* 120
Keerpunt 1972 en de progressieve volkspartij
- 12 *Neus voor macht* 143
Onderaannemer van het kabinet-Den Uyl
- 13 *Kantelfase* 168
De mythische jaren zestig en zeventig
- 14 *Woordhaat* 188
Zeven magere jaren zonder politiek
- 15 *Deftig Links* 204
Loyaal aan Herenclub, familie en vrienden
- 16 *Zeven maanden glorie* 217
Een kort maar enerverend ministerschap op Defensie
- 17 *Wondere wereld* 232
De wording van een sociale Europeaan
- 18 *Straathond met manieren* 242
Meebesturen vanaf een ziekenhuisbed
- 19 *Onweerstaanbare lokroep* 254
Terug in de politiek
- 20 *Redder in de nood* 271
Een nieuwe strategie voor oude ideeën
- 21 *Het ambacht* 283
Romantisch politicus of politiek romanticus?
- 22 *Nu of nooit* 295
Vorbereidingen voor een regering zonder confessionelen
- 23 *Pokeren voor Paars* 310
Zonder killersinstinct geen kabinet-Kok

24 *Een atypische minister* 331
Herijking van het diplomatedepartement

25 *Vuile handen* 350
Bouterse en Srebrenica

26 *Genadebrood* 383
Partijleider in de marge van de macht

27 *Het offer van Borst* 394
De leider maakt plaats en gaat met politiek pensioen

28 *Politieke ontwenningverschijnselen* 408
Kansloze missies in Europa, succes in andere zaken

29 *Het spoor bijster* 425
Fortuyn en het nieuwe populisme

30 *Het feest en de kater* 435
Balans van een apolitiek decennium

31 *Leven en liefde in verlenging* 452
Een zwakkere stem die soms weer brult

32 *Symbolische macht* 470
Stem van een wonderbaarlijk tijdperk

Epiloog 483
Een actueel fiasco: de progressieve volkspartij

Dankwoord 493

Verantwoording 495

Literatuur 497

Noten 501

Personenregister 571

Voorwoord

Een half mensenleven op de politieke bühne

Ineens dook Hans van Mierlo op. Vanuit het niets verscheen hij op het toneel en bleef daar vervolgens bijna vier decennia. Een half leven lang drukte hij een stempel op de politiek in Nederland. Hij was de stem van vrijzinnige burgers die genoeg hadden van de bevoogding van het individu en verlangden naar een democratischer rechtsstaat. Hij was het gezicht van de partij D66,¹ die hij in 1966 had helpen oprichten, bijna twintig jaar zou leiden en nog langer zou domineren. Van Mierlo was het gezicht van een wonderbaarlijk tijdperk, van een ‘gouden terts’² in de geschiedenis van de Nederlandse democratie.

Hans van Mierlo was zelf ook uniek.

Allereerst zijn anciënniteit. Hij was maar liefst negentien jaar partijleider. Sinds de invoering van het algemeen kiesrecht (voor mannen in 1917, voor vrouwen in 1919) kunnen alleen Hendrik Colijn, Willem Drees, Ruud Lubbers en Joop den Uyl qua dienstjaren met hem wedijveren. Colijn was vanaf 1920 bijna een kwarteeuw voorman van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Drees voerde de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de Partij van de Arbeid (PvdA) tussen 1939 en 1958 krap twee decennia aan. Den Uyl leidde de PvdA tussen 1967 en 1986 ook zo’n twintig jaar. Ruud Lubbers, met twaalf regeringsjaren de langst zittende premier in de geschiedenis, was circa zestien jaar de bepalende stem in het Christen-Democratisch Appèl (CDA). Alleen de stalinist Paul de Groot was als secretaris, voorzitter en erelid tussen 1938 en 1977 langer de

baas in de Communistische Partij Nederland (CPN).

Er zijn ook minder cijfermatige argumenten om te staven dat Van Mierlo niet een dertiende politicus uit het dozijn was. Anders dan andere partijleiders, die stuk voor stuk een kortere of langere incubatietijd in de lagere regionen van de politiek doormaakten voordat ze naar het nationale niveau doordrongen, stond Van Mierlo vanaf dag één onvoorbereid op het hoofdpodium. Colijn was begonnen als hoofdredacteur, partijvoorzitter en minister. Drees en Den Uyl hadden eerst geoeft als raadslid en wethouder. En Lubbers mocht als junior minister proefdraaien. Van Mierlo kon nergens op terugvallen. Hij moest leiding geven aan een partij die niet was geworteld in de Nederlandse politieke cultuur, maar die, in weerwil van het beschaafde imago van haar leden, wel vergaande, om niet te zeggen revolutionaire plannen had met het Nederlandse bestel.

Qua presentatie was Van Mierlo eveneens uitzonderlijk. Dat hij zijn persoonlijkheid inzette, was op zichzelf niet uniek. Abraham Kuyper (ARP) en Pieter Jelles Troelstra (SDAP) draaiden daar hun hand evenmin voor om. Nieuw was wel dat hij van zijn hart geen moordkuil maakte. Hij had niet de zelfingenomenheid van het grote gelijk. Onzekerheid was in zijn ogen geen handicap, maar een pre. Dat was Nederland niet gewend.

Heeft deze lange carrière ook wat opgeleverd? Wat is de winst-en-verliesrekening van *Hafmo*, zoals hij liefkozend werd genoemd? Toen hij de bühne betrad was Nederland in rep en roer, toen hij vertrok was de natie dat opnieuw. Hoewel D66 in de tussentijd nooit de grootste partij werd en de oprichter nimmer premier, heeft Van Mierlo in die jaren wel degelijk macht gehad. Over een aantal resultaten van die invloed zijn we tien jaar na zijn dood in 2010 nog steeds niet uitgepraat. Zouden bijvoorbeeld het enige kabinet-Den Uyl en het eerste kabinet-Kok ook zonder hem tot stand zijn gekomen? En had hij het conservatieve antwoord en de populistische reactie op deze meest atypische kabinetten in de twintigste eeuw kunnen voorzien of zelfs moeten voorkomen?

Het leven van Van Mierlo en de geschiedenis van het naoorlogse

Nederland zijn niet los van elkaar te schetsen. Een politieke biografie van de man is daarom onvermijdelijk ook een portret van de maatschappij waarin hij opgroeide en waarop hij vervolgens zijn stempel drukte.

Maar voordat die biografie begint, moet ik nog een persoonlijke biecht kwijt. Van Mierlo is voor mij niet louter een historische figuur. We kenden elkaar een beetje. Het contact was zakelijk. Behalve die eerste keer in de lente van 1980, toen ik hem opzocht in zijn huis aan de Herengracht in Amsterdam. Na mijn studie geschiedenis wilde ik de journalistiek in, maar wist niet hoe ik dat moest aanpakken. Van Mierlo wilde me wel adviseren.

Van Mierlo had dat geopperd toen hij enkele maanden eerder met mijn vader op een ziekenhuiskamer in het Prinsengrachtziekenhuis in Amsterdam lag. Hij werd daar geopereerd aan een liesbreuk. Mijn vader revalideerde er na een hartaanval. Ik hospiteerde die maanden als aankomend leraar geschiedenis een paar straten verder op het Barlaeus Gymnasium, waar toevallig zijn dochter Marieke in de brugklas zat. Na schooltijd ging ik vaak bij mijn vader op bezoek. En na een paar keer ook een beetje bij Van Mierlo, die mij helemaal niet kende, maar meteen belangstellend en toegankelijk was. Op de avond voordat mijn vader uit het ziekenhuis zou worden ontslagen – ter gelegenheid waarvan een bevriende Griekse herbergier een diner inclusief retsina en sigaren op hun ziekbed had verzorgd – vroeg Van Mierlo mij wat ik na mijn studie wilde gaan doen. Journalistiek? Dan wilde hij me best een beetje op weg helpen.

Van Mierlo hield woord. Toen ik begin 1980 bij hem thuis kwam, een mapje artikelen in de hand, beloofde hij me te introduceren bij twee oude vrienden die hij de weken daarna zou ontmoeten: bij André Spoor, hoofdredacteur van *NRC Handelsblad*, en bij zijn goede vriend Bob Groen, redacteur van *de Volkskrant*. Spoor wilde me vervolgens ontvangen. Waarna ik in juli 1980 kon beginnen als ‘volontair’ op de redactie van *NRC Handelsblad*. Met een onderbre-

king bij *De Groene Amsterdammer* (2003-2007) bleef ik tot 2016 bij die krant.

Ik ben Van Mierlo altijd dankbaar geweest voor dit duwtje in de richting van de krant die wij thuis lazen. Of ik dat voldoende heb laten merken, betwijfel ik. Mijn vader heeft dat wel gedaan. Tijdens mijn onderzoek voor deze biografie stuitte ik in de archieven op een handgeschreven briefje aan Van Mierlo.³ Op de dag dat Van Mierlo in 1981 was beëdigd als minister van Defensie in het vechtkabinet-Van Agt/Den Uyl, bleek mijn vader hem gefeliciteerd te hebben met zijn nieuwe post. Dat deed hij zo: ‘Tenslotte – en dat meen ik zonder enig voorbehoud – nog heel erg bedankt voor je interventie bij *NRC Algemeen Handelsblad* ten behoeve van onze zoon. Dinsdag deed-ie zijn doctoraal en per a.s. dinsdag is hij in vaste dienst bij jouw oude krant. Hij is zo gelukkig als een kind, in de letterlijke zin. Want hij loopt erbij als een ontspannen kind.’

Ze hadden daarna nog wel eens contact. Toen mijn vader eind 1991 overleed, schreef Van Mierlo mij een condoleancebriefje. Hij noemde mijn vader een ‘gediplomeerd misantroop’. Dat was een puntgave karakteristiek. En typisch Van Mierlo, begrijp ik nu. Als de dood om de hoek keek, wist hij bijna altijd de kern te raken.

Ik probeer Van Mierlo in dit boek zo objectief mogelijk in zijn tijd te portretteren. Maar ik kan en wil niet ontkennen dat ik niet strikt neutraal naar hem kijk. Wees dus gewaarschuwd voor een lichte vorm van engagement in dit boek.

1 *Valse start*

Bankierskind in crisistijd

Armoë is anders. Maar er dreigt wel onheil voor het bankiersgezin Van Mierlo in Breda als hun zoon Hans op 18 augustus 1931 wordt geboren. De economische crisis, die in de herfst van 1929 is ontketend door de beurskrach op Wall Street, is overgewaaid naar Nederland.

Ook in West-Brabant zien de cijfers er beroerd uit als Henricus Antonius Franciscus Maria Oliva Van Mierlo, roepnaam Hans, ter wereld komt. Op die druilerige dinsdag 18 augustus 1931 bericht de plaatselijke krant dat De Machinefabriek Breda een verlies van ruim 80.000 gulden heeft geleden. De crisis reikt verder dan deze ooit zo trotse producent van stoomlocomotieven. De stad moet de huren van gemeentewoningen verlagen, omdat de bewoners die niet meer kunnen betalen.¹ Ook de alom gerespecteerde familiebank Van Mierlo en Zoon staat op omvallen. Dat is niet alleen een angstaanjagend vooruitzicht voor de spaarders en ondernemers van Breda, maar ook voor directeur Toon van Mierlo en zijn vrouw Zus van der Schrieck, de jonge ouders van Hans.

In april 1929 was Toon van Mierlo op bijna 27-jarige leeftijd getrouwd met de drie jaar jongere Zus. Van Mierlo had haar, telg uit een welgesteld katholiek gezin in Rotterdam, leren kennen toen hij als brancardier op de trein naar bedevaartsoord Lourdes² pelgrims begeleidde. Ze zouden veel kinderen krijgen.

Toen hun oudste kind Noor werd geboren, was Toon van Mierlo een van de directeuren bij de familiebank Van Mierlo en Zoon.

De bank was in 1884 opgericht door Toons vader Koos van Mierlo. Die was op het idee voor een eigen bank in Breda gekomen nadat hij in Amsterdam in de leer was geweest voor het effecten- en kassiersvak. Omdat hij in 1884 pas drieëntwintig jaar was en wettelijk nog te jong was voor de stichting van een bank, had zijn vader Petrus Roverius van Mierlo, de overgrootvader van Hans, meegetekend voor de noodzakelijke vergunningen. Vandaar de naam Van Mierlo en Zoon.

De familiebank hoefde vanaf het begin niet tegen de stroom op te roeien. De Van Mierlo's hadden hun vleugels halverwege de negentiende eeuw uitgeslagen³ en beschikten aan het eind van de negentiende eeuw over een rijk netwerk in Breda en omstreken.

Talrijke sleutelposities in rechterlijke macht en openbaar bestuur waren in handen van de dynastie Van Mierlo. De betoevergrootvader van Hans van Mierlo was in 1849-1850 kortstondig lid van de Eerste Kamer geweest. Zijn zoon Petrus Roverius maakte naam als chirurg, huis- en stadsarts. Wanneer Breda weer eens werd getroffen door cholera of een andere epidemische ziekte stond hij paraat en verleende hij minder vermogende patiënten vaak gratis zorg. Daarnaast was hij betrokken bij de oprichting van het Stedelijk Gymnasium, een schooltype dat net als de op de middenklasse gerichte hogereburgerschool (hbs) in het laatste kwart van de negentiende eeuw in Nederland opgang maakte. Dat alles bleef niet onopgemerkt. In de binnenstad kwam er een Doctor van Mierlostraat. En koning Willem III en koningin Wilhelmina eerden de overgrootvader van Hans van Mierlo met een lintje.

Behalve notabel was de familie ook bemiddeld. De Van Mierlo's bezaten mooie panden in de Nieuwstraat en de Tolburgstraat – inclusief vijf koetsen en eigen chauffeurs.⁴ De vrouw des huizes hoefde nooit te werken en had voldoende geld voor dienstmeiden en gouvernantes. Ze 'heeft in haar hele leven nooit een aardappel geschild of een bed opgemaakt. En daar was ze nog prat op ook!' vertelde een familielid een eeuw later.⁵

Geen wonder dat de Van Mierlo's in het *Blauwe Boekje van Nederlands Patriciaat* stonden. Ze drongen zelfs door tot het rode *Nederland's Adelsboek* toen Hans' grootvader Koos van Mierlo in 1889 met baronesse Oliviera van Goltstein van Hoekenburg trouwde.

Deze verbintenis tussen blauw en rood blijkt begin jaren dertig een reddende engel te zijn.

Terwijl zijn vrouw hoogzwanger is, is er in de zomer van 1931 ineens nood aan de man voor Toon van Mierlo. Een fatale 'bankrun' dreigt. Toen de eerste tekenen zich aandienen, had hij alles wat los en vast zat al verkocht om de rekeninghouders te kunnen blijven uitbetalen. Maar het blijkt onvoldoende. Van Mierlo en Zoon staat op omvallen. De enige die dat noodlot kan afwenden, is grootmoeder Oliviera. De baronesse van Goltstein van Hoekenburg had na de Rode Oktoberrevolutie van 1917 een veer moeten laten. Een derde van haar geld, dat ze had belegd in Russische spoorwegaandelen, was ze kwijtgeraakt toen de bolsjewieken het spoornet zonder enige vergoeding hadden geconfisqueerd. Maar oma is in 1931 nog rijk genoeg om te voorkomen dat de familiebank onderuitgaat.

Op een zondag in de zomer van dat jaar verzamelt de familie zich na de mis in het bolwerk aan de Tolbrugstraat om het vonnis over de bank te vellen. Opa Koos van Mierlo, vader Toon en alle broers en zusters (plus hun mannen en vrouwen) zitten in de woonkamer te wachten op grootmoeder Oliviera, die boven op haar slaapkamer aan het wikken en wegen is. Ook twee vertegenwoordigers van het bisdom Breda en een paar notarissen hebben zich gemeld, de eersten voor geestelijke bijstand, de juristen voor de zakelijke afhandeling van de zaak.

De schoonzoons en schoondochters hopen dat de baronesse het beulswerk overlaat aan de financiële markten. Een reddingsoperatie zou zonde zijn van het familiekapitaal en dus van hun potentiële erfenis, vinden ze. Oma blijkt er anders over te denken, wanneer ze de trap is afgedaald om zich bij het familieberaad beneden te voegen. 'Ze had een zilveren beursje bij zich, alsof daar al het geld in zat. Ze ging zitten en zei bedaard: "Ik heb besloten dat alle cliënten tot de laatste cent betaald worden." Even was ze stil, toen: "Opdat

later mijn kinderen rechttop kunnen lopen door de straten van Breda.” Niemand durfde iets te zeggen.⁶ Per notariële akte laat Oliviera van Goltstein van Hoekenburg vervolgens vastleggen dat de bank ‘haar verplichtingen ten volle zal nakomen’. Om dat te financieren mag al haar vermogen in onderpand worden gegeven. ‘Zelfs het woonhuis zou mogen worden bezwaard doch niet zonder haar toestemming worden vervreemd.’⁷

De familiebank is daarmee nog niet uit de brand. Er moet meer gebeuren. De tijd van irrationeel familiair beheer is voorbij. Van Mierlo en Zoon wordt omgezet in een naamloze vennootschap. Voor de vader van Hans van Mierlo is geen plaats meer in Breda. Oom Gerrit van der Schrieck – de broer van Hans’ moeder – moet de bank uit het moeras trekken. Toon van Mierlo wordt weggepromoveerd. Hij kan kiezen tussen het assurantiëkantoor van de bank en de steenfabriek in Etten, die ook eigendom is van Van Mierlo en Zoon. Hij kiest voor de fabriek, waar hij directeur wordt, maar nog wel het wakende oog van zwager Gerrit als president-commissaris moet verdragen. Hij draagt dit lot onbekommerd. Anders dan zijn vrouw Zus, die wat intellectueler maar ook somberder is, is vader Toon van Mierlo zonniger en socialer van aard. Hij leidt de steenfabriek met plezier en wordt gewaardeerd door de andere Brabantse baksteenwerkgevers.⁸

Met deze machtsoverdracht doet een boven-Moerdijkse ambitie haar intrede in het gezin. De Van der Schriecks zijn kinderen van een handelaar bij de Steenkolen Handelsvereniging in Rotterdam, die ooit de drank afzwoer, de kerk omarmde en daarna elke dag ter communie ging. Zo diep doorleefd is het katholicisme van de Van Mierlo’s nooit geweest. Hans van Mierlo zal het contrast later zo omschrijven: de Van der Schriecks waren ‘een familie die in veel opzichten het tegendeel was van de Van Mierlo’s: scherpzinnig, onevenwichtig, getalenteerd (ook voor het ongeluk), opportunistisch, geestig, en van de wereld. Ze waren niet rijk, maar wilden dat graag worden.’⁹

Voor het gezin is dat wennen. De familiebank vaart er wel bij. Onder leiding van Gerrit van der Schrieck klimt Van Mierlo en Zoon

weer omhoog. De bank, die het bisdom Breda en het ziekenfonds als klanten had behouden, begon bij de herstart in 1931 met een kapitaal van 500.000 gulden, een balanstotaal van 3,2 miljoen gulden en negen medewerkers. In 1933 maakt de bank al een kleine winst van 130.000 gulden. Medio jaren dertig zijn de nijpendste schulden afgelost. Van Mierlo en Zoon begint aan een tweede leven met bijkantoren in Bergen op Zoom, Oudenbosch en Roosendaal en een filiaal in Brussel. Die expansie gaat na de oorlog door. Rond 1952 heeft de bank ook nog eens vestigingen in Antwerpen, Tilburg, Den Bosch, Eindhoven, Waalwijk, Oosterhout, Oss, Etten-Leur, Dongen en Rijen. Met een balanstotaal van 81,2 miljoen gulden, een winst van 4,6 miljoen gulden en 330 personeelsleden is Van Mierlo en Zoon dan groter dan de prestigieuze concurrent Van Lanschot uit Den Bosch.¹⁰ Dat is het signaal voor Gerrit van der Schrieck om zijn succes te gelde te maken. Eind oktober 1952 verkoopt hij Van Mierlo en Zoon met behoud van eigen naam aan de Twentsche Bank. De aandeelhouders krijgen 150 procent boven op de koers per aandeel plus 150 gulden in contanten.¹¹ Kortom, een zeer lucratieve deal.

Als baby en kleuter heeft Hans van Mierlo er geen weet van dat de familiebank langs de rand van de afgrond heeft gescheurd. Zijn leven in Ginneken, een dorp voor de welgestelden net buiten Breda, speelt zich af tussen thuis en school.¹² Het gezin woont daar sinds 1934 in een statig pand aan de Wilhelminastraat 10. Iets verderop in de straat staat de Laurentiuskerk, waar Hans van Mierlo in het koor zingt, en de gelijknamige school, waar hij in 1937 naar de eerste klas gaat. Die kindertijd draait om geluiden en geuren. ‘Dat gierende geluid van de lintzaag’ van de klompenman of de ‘stinkende toiletten, buiten op de cour’ op school. En om onderwijzer Raats: ‘Die hield er lijfstraffen op na, maar verder was het een schat van een manneke. Kogelrond was hij. Hij gooide een krijtje de klas in, met ongelooflijke precisie. Dat moest je dan terug komen brengen en op zijn lessenaar leggen. Hij gaf je een kans, als je snel was. Maar ik

heb nooit de tik op mijn vingers kunnen ontlopen.¹³

Thuis regeert het standsbewustzijn van zijn moeder. Boeken lezen en (verdienstelijk) pianospelen zijn uitingen van die culturele status. Vader Toon toert graag rond in open auto's of op de motor en luistert liever radio, het nieuwe massamedium van die jaren. In het gezin zijn tot de oorlog bijna steeds drie dienstbodes werkzaam. Alleen de twee jongste kinderen groeien op zonder kinderjuf.¹⁴ Als oudste zoon wordt Hans van Mierlo, omringd als hij is door zusjes, vaak als een prinsje behandeld. Deze burgerlijke levensstijl zegt uiteraard weinig over groot en klein verdriet. Het grootste ongeluk voor het gezin is het noodlot dat de jongere zus Jenneke treft. In 1938 wordt het meisje, anderhalf jaar oud, ernstig ziek door de complicaties van een koepokkenvaccinatie. Fysiek redt ze het net, geestelijk niet. Jenneke wordt hulpbehoevend, het zorgenkind van het gezin, om wie oudste zus Noor zich op aandringen van de huisarts altijd zou blijven bekommeren. Een 'rampjaar', aldus Van Mierlo zelf. 'Littetekens bemoeilijkten alles: spreken, bewegen, lopen.'¹⁵

De buitenwereld en de grote stad zijn voor de kinderen in die jaren nog ver weg. Breda wordt bestierd door een kleine groep burgerlijke, adellijke dan wel nieuwe industriële dynastieën. Het zijn de families Van Ingen Housz (artsenij, handel, kunst), Smits van Waesberghe (bier), Stulemeier (kunstzijde en bouw), Klep (gietijzeren fornuizen), Van Iersel (chocolade), De Bont (snoep), Dankers (schoonmaakmiddelen) en natuurlijk Van Mierlo die de stad sinds de eeuwwisseling beheersen.

Hun posities hebben ze te danken aan de bijzondere sociaal-economische infrastructuur van West-Brabant. Breda biedt in de jaren dertig plaats aan een combinatie van eigentijdse consumptie-industrie, agrarisch bedrijvigheid en handel. De Hollandsche Kunstzijde Industrie (HKI) is goed voor 1200 arbeidsplaatsen. Smidse Etna verkoopt in half Nederland zijn kachels, haarden, ovens en fornuizen. Rond de suikerbieten in West-Brabant ontwikkelt zich een conserven- en snoepbranche met merken als Hero, Kwatta en Faam. Door deze relatief jonge agro-industriële basis staat de regio iets steviger in de schoenen dan bijvoorbeeld textiel- en sigarenstad Tilburg

en is ze beter opgewassen tegen de concurrentie, ook uit België en Duitsland.¹⁶ Door hun jeugdigheid zijn de bedrijven er innovatiever dan de concurrentie. Zo opent conservenbedrijf Hero in de jaren dertig een fabriek voor Perl, een koolzuurhoudende drank op basis van appelsap, en grijpt HKI de recessie aan om de gesponnen draaden voortaan niet meer in strengen maar alleen nog in spoelen in de handel te brengen.¹⁷

Desondanks is Breda niet immuun voor de crisis. Vooral onder de vrouwen, een kwart van de beroepsbevolking, en jongeren is er veel verborgen werkloosheid.¹⁸ Het is geen toeval dat Breda zich meteen aanmeldt voor het plan 'Segoba' (afkorting voor 'sport en geestelijke ontwikkeling brengt arbeidskracht'), waarmee de katholieke minister Carl Romme van Sociale Zaken in 1937 het 'hangen en klitten' rond de stempelkantoren wil tegengaan. In de kerken maant monseigneur Petrus Hopmans, van 1914 tot 1951 bisschop van Breda, de gelovigen tot 'gebeden en boetedoening'.¹⁹ Deze combinatie van roomse gehoorzaamheid en gelatenheid werkt. Communisten en vakbondsactivisten bijten in het zand als ze in Breda aan de slag willen gaan.²⁰ Ook fascisten krijgen weinig voet aan de grond. Weliswaar haalt de NSB op haar hoogtepunt in 1935 bij provinciale verkiezingen krap 6 procent van de stemmen, maar dat is wel 2 procentpunt minder dan het landelijk gemiddelde.

De katholieken in Breda blijven oppermachtig. Sinds het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 had de kerk die positie stelselmatig opgebouwd. Dat was niet zo makkelijk geweest. Door de aanwezigheid van de Koninklijke Militaire Academie moest een aantal cruciale posten in Breda in protestantse handen blijven. De katholieken mochten ook hun Grote of Onze Lieve Vrouwe niet terugvorderen, anders dan in het bisdom Den Bosch, dat de Sint-Jans-kathedraal al in 1816 van koning Willem I had teruggekregen.

Het katholicisme in Breda is desondanks niet zo militant als in andere streken langs de historische 'frontlijn' met het protestantisme. Het geloof is er minder een wapen om onderdanigheid af te dwingen dan een anker om de eigen geloofsgemeenschap bijeen te houden. In de woorden van Huub Ernst, later bisschop van Bre-

da: ‘Bredanaars laten zich niet snel wetten voorschrijven door kerkelijke leiders. Dat hebben de predikanten ondervonden, toen zij vanaf de verovering van de stad door Frederik Hendrik in 1637 tot aan de Franse tijd rond 1800 het op godsdienstig gebied voor het zeggen hadden. Datzelfde hebben later ook de pastoors ondervonden die uit de dorpen afkomstig waren en daar andere gezagsverhoudingen gewend waren.’²¹ Maar die eigzinnigheid speelt vlak voor de economische crisis niet meer op. Bijna 85 procent noemt zich dan zonder omwegen katholiek.²² Die overmacht doet zich ook in de stembus gelden. Samen met geestverwante kiesclubs haalt de Rooms-Katholieke Staatspartij steeds 61 tot 67 procent der stemmen. De sociaaldemocratische SDAP probeert deze dominantie wel uit te dagen, maar blijft meestal hangen rond ongeveer 18 procent van de stemmen.²³

Het Breda van de jonge Hans van Mierlo is een stad van aparte werelden: de grote katholieke gemeenschap en de kleine niet-katholieke kring. Meestal treffen die elkaar niet, soms wel. Bijvoorbeeld op zondag als de kinderen Van Mierlo naar de kerk in Ginneken moeten en aan de ene kant over de stoep naar de kerk wandelen, terwijl aan de overzijde van de straat de protestantse kinderen naar hun kerk iets verderop lopen.²⁴ En dat bijna iedere week. Het katholicisme is voor de Van Mierlo’s namelijk allerm minst een lege huls.²⁵ Elke zondag gaan ze ter kerke. De andere dagen komt de kerk bij hen thuis. Drie broers van Toon van Mierlo zijn priester. Bij elke grote beslissing, over een schoolkeuze of een andere levensstap, worden zij geraadpleegd. Het ‘bisdom’ worden deze drie ooms genoemd.²⁶

Bijna een halve eeuw later zal Van Mierlo zich deze sfeer zo herinneren: ‘Het katholicisme had toen maatschappelijk zijn hoogtepunt in truttigheid bereikt: het ochtendgebed op de blote knieën voor je bed en dan iedere dag naar de kerk en ’s zondags zingen in de hoogmis, naar het lof, het gebed voor en na tafel, in de klas. Ik denk dat mijn muzikale leven daar zijn oorsprong vindt, maar ook

mijn gevoel voor liturgie, en een bepaald soort schoonheidsgevoel dat ik eerder katholiek zou willen noemen dan protestant.’²⁷

En dan zijn er nog vader en moeder Van Mierlo. ‘Ik ben opgevoed in een zeer duidelijk conservatief katholiek milieu, met strenge wetten, verzacht door de mildheid, niet van het geloof, maar gelukkig van mensen, mijn ouders.’²⁸

Als hij op deze katholieke jeugd terugblijkt, is Van Mierlo net lid van de Tweede Kamer. Hij heeft de kerk dan alweer anderhalf decennium eerder de rug toegekeerd. Dat gebeurt niet in Breda, maar in de Waalhaven van Rotterdam.

2 Oorlogsjongen

Vormende jaren van een ‘prinsje’

Op dag twee van de blitzkrieg ligt Breda al in de frontlinie. De dreiging is zo groot dat de hele stad moet worden ontruimd. ‘De Vlucht’, zoals de evacuatie heet, maakt grote indruk op de achtjarige Hans. De vier bezettingsjaren daarna geven zijn kijk op het leven zelfs een beslissende wending: ‘Voor wie de leeftijd ervoor heeft is er een leven voor de oorlog, een in de oorlog en een na de oorlog,’ schrijft hij aan het eind van zijn leven in zijn minimemoires *Het kind en ik*. ‘Een niet meer weg te branden indeling van je leven.’¹

De oorlog komt voor de Van Mierlo’s niet als een heel grote verassing. Toen Adolf Hitler iets meer dan vier jaar aan de macht was, waren de oudste kinderen in het gezin voor het eerst geconfronteerd met de angsten van hun vader. ‘Op een zondag, ik denk dat het in 37-38 was, stond vader plotseling tijdens de lunch op van tafel. Hij moest “Hem” horen. Toen hij na een tijdje terugkwam, zei hij alleen maar tegen moeder: “Die man gaat ons kwaad doen.”’²

Als Hitler op 10 mei 1940 besluit om het ‘neutrale’ Nederland weer bij de wereldpolitiek te betrekken, zoals schaakgrootmeester Jan Hein Donner³ de betekenis van de Duitse inval ooit treffend zou omschrijven, blijkt Toon van Mierlo het goed gezien te hebben. Het kwaad komt in de kortste keren ook fysiek nabij. Al op de eerste dag weten de Duitsers bij Gennep de Maas over te steken. Breda ligt snel daarna in hun schootsveld. In het oosten staat de Wehrmacht voor de poorten. In het zuidwesten liggen Franse troepen, die inder-

haast via België zijn opgerukt. Daartussen zitten de vijftigduizend inwoners van Breda klem.

Mede op bevel van de Franse commandant, die van de rivier de Mark een soort Maginotlinie wil maken, verordonneert burgemeester Van Slobbe dat de hele stad moet worden ontruimd. Alle burgers moeten Breda uit. De massa-evacuatie wordt georganiseerd door oom Gerrit van der Schrieck (ook voorzitter van de plaatselijke Kamer van Koophandel) en een notabele die een verzekeringsbedrijf bezit. Hun idee is om de Bredanaars op ordelijke wijze naar Antwerpen te leiden. Per duizend burgers zouden een dokter, enkele verpleegsters, een paar politieagenten en een katholieke geestelijke op de vlucht mee moeten. De Duitsers rukken echter zo snel op dat er van dit plan niets terecht komt. Gealarmeerd door het circulerende gerucht over de naderende ontruiming gaan velen, al dan niet in paniekstemming, ongeorganiseerd zelf op pad.⁴ Breda is al gauw uitgestorven. Alleen in de achterbuurt van Oosterhout blijven wat mensen achter, in de hoop dat er wat te plunderen valt.⁵

De meeste Bredanaars vluchten grofweg in twee richtingen. Een groep van ongeveer 25.000 gaat te voet, met fietsen, karren en kinderwagens op weg naar Zundert en Achtmaal, waar ze terechtkomen in schermutselingen tussen de Franse soldaten en overvliegende Duitse vliegtuigen. Een grotere groep trekt via Hoogstraten naar Antwerpen.⁶ De beter gesitueerden vluchten per auto uit Breda.

Tot deze laatste groep behoort het gezin Van Mierlo. In een Ford V8 neemt de familie de wijk. Maar niet voordat vader de flessen wijn uit de kelder heeft ontkurkt en door de wc gespoeld. Dat laatste is voor Toon van Mierlo, net zo'n liefhebber als zijn zoon later, alcoholmisbruik van de treurigste soort. Maar het idee dat de Duitsers het op een zuipen kunnen zetten, is nog ondraaglijker.

De Ford V8 is afgeladen vol. Naast vader achter het stuur zit moeder met een van de vier dochters en het bijna tweejarige zoontje Toon. Op de achterbank zitten Hans, zijn zusjes Noor, Tuus, Olivia en Jenneke plus een kindermisje. Eerst rijden ze naar vaders steenfabriek in Etten. Daar moet het gezin schuilen voor artillerievuur. Als de kust veilig is, kan het verder gaan. Maar waarheen? Naar

het zuiden, naar Vlaanderen, waar de meeste stadsgenoten lopend heen trekken? Of naar het noorden, naar Rotterdam, waar de familie Van der Schrieck woont? Vader Toon van Mierlo stelt de keuze uit en rijdt rechtdoor naar St. Philipsland, waar een boer kort onderdak biedt.⁷ Van daaruit trekt het gezin verder naar Rotterdam. Bij de Moerdijkbrug stuiten ze op oprukkende Duitse soldaten. Terwijl de Wehrmacht daar voorbijdendert, laat moeder zich enig bevonderend ontzag voor de Duitsers ontvallen. ‘Je kunt zeggen wat je wilt, Toon, maar het is een fantastisch gezicht.’ Vader zegt niets, de handen zo klemvast aan het stuur geklampt dat de knokkels wit worden, slechts ‘godverdomme’ grommend. Als ze door kunnen en Rotterdam bereiken, blijkt de stad te zijn gebombardeerd. In het zicht van de branden reageert Toon van Mierlo ineens wel, nu grimmig: “Je kunt zeggen wat je wilt, maar het is een fantastisch gezicht.” Moeder brak en sloeg de handen voor haar gezicht.⁸

De keuze bij de kruising van Etten zou Hans van Mierlo nog lang heugen. ‘Als we de andere kant hadden gekozen, dan hadden we hoogstwaarschijnlijk een heel ander leven gehad,’ oppert hij in 2008. ‘Dan waren we misschien in de hel van Duinkerken terechtgekomen. Of nog zuidelijker, tot helemaal in Lissabon toe. Dan hadden we de oorlog buiten Nederland meegemaakt.’⁹ Door niet linksaf naar Vlaanderen te slaan, maar rechtsaf richting Rotterdam, kan het gezin na de capitulatie weer snel terugkeren naar Breda.

Net als voor de andere stadsgenoten is dan een einde gekomen aan een korte ‘vlucht zonder zin’, zoals de evacuatie heet,¹⁰ en kunnen vier lange bezettingsjaren beginnen.

West-Brabant is belangrijk voor de Duitsers. Met Roosendaal en Bergen op Zoom is Breda een van de plaatsen waar rekruten van de *Kriegsmarine* van het Derde Rijk worden opgeleid. In het Kasteel, waar de KMA is gevestigd, krijgt de 14de *Schiffstammabteilung* onderdak.¹¹

De bezetter gebruikt eerst vooral de militaire infrastructuur van